

ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ ІМЕНІ ЖІНКИ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ АНТРОПОНІМНІЙ ФОРМУЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).354-362

Пахомова С. Причини відсутності імені жінки в давньоруській антропонімній формулі; кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж тривалої історії супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок, однак у численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування. *Мета* праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, беруться до уваги також екстралінгвальні відомості інших гуманітарних наук. У дослідженні було продемонстровано специфіку ідентифікації східнослов'янських жінок, яка полягала у невживанні її особового імені (відхилення від цього узусу стосувалося дівчат та жінок похилого віку). Дотепер у літературі це явище пояснювалося залежним станом особи. У статті спростовується ця теза і наводяться численні факти (освіта, рівні з чоловіком майнові права, участь у державних справах, регентські функції тощо), які переконують, що жінка в Київській Русі мала достойний правовий статус. Відсутність імені інтерпретуємо як рефлекс табу на жіноче ім'я, що вкладається в систему інших заборон, пов'язаних з язичницьким світоглядом, що впорядковує життя жінки у первісному суспільстві і пояснюються її природними фізіологічними властивостями, незрозумілими для чоловічої частини громади, а через це – уявленнями про те, що жінка дитородного віку якимось чином пов'язана з *нечистим* світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті. Оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то евфемістична заміна дівочого імені на патронім здається нині цілком імовірною, вона була пов'язана з ритуалом ініціації – входженням в іншу вікову групу. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після шлюбу, а складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, за своєю структурою відповідав обряду ініціації, в результаті якого жінка діставала іншу власну назву – андронім.

Ключові слова: іменування жінки, відсутність імені, патронім, андронім, домонгольський період.

Постановка проблеми. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж довготривалої історії людства супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок. У численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування; причиною цього є, безперечно, кількісний чинник. Жіночі імена мають значно нижчу питому вагу на тлі чоловічих власних назв: зокрема, у Біблії на 3037 чоловічих імен припадає лише 181 жіноче [Щетинин 1968, с. 52], у православному календарі жіночих імен у 4 рази менше, ніж чоловічих [Суперанская 2010, с. 25], у словнику давньоруських особових власних імен М.М. Тупікова зафіксовано лише 50 жіночих імен, тоді як чоловічих – 5300 [Гапоненка 2019, с. 29]. Схожа картина спостерігається і в інших слов'янських групах [Макарович 2001, с. 18].

Аналіз досліджень. Питання, пов'язані з окремими категоріями жіночого антропонімікону, розглядали у своїх працях українські дослідники М.П. Брус, Н.І. Головач, Л.Л. Гумецька, Л.Є. Дуда (Луно), Л.А. Москаленко, Л.В. Ящук (Литвинчук), М.Я. Наливайко, Л.Р. Осташ, С.П. Павелко, С.М. Пахомова, Н.М. Петрица, Л.О. Садова, М.І. Сенів, І.І. Фекета, П.П. Чучка, В.О. Шевцова, І.С. Шоля, Н. Шульська та ін. Однак несхожість природи жіночих і чоловічих антропонімів практично не досліджена, хоча у кращому разі особливості жіночого іменування пояснюються суспільною нерівністю жінок, хоча теза про невключеність жінок

у суспільні і майнові справи потребує перегляду й уточнення у світлі нових досліджень.

Мета праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, при реконструкції праслов'янської антропосистеми використовуємо екстралінгвальні відомості суміжних гуманітарних дисциплін: правознавства, історії, соціології, етнографії, культурології тощо.

Методи дослідження. Не можна не погодитися з думкою І.М. Железняк: «У власній назві закладена пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково» [Железняк 2011, с. 239]. При реконструкції системи іменування слов'янок у дописемний період спираємося на порівняльно-історичний і типологічний метод, при визначенні найхарактерніших моделей і формул застосуємо структурний метод, при аналізі і викладі матеріалу спираємося на описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Літописні тексти періоду Київської Русі – найдавніший ономастично насичений документом, в якому на тлі офіційних повідомлень про державних осіб і їх діяль-

ність відомості про жінок становлять рідкісні вкраплення: у переважній більшості контекстів, де згадуються жінки, йдеться про їх народження, смерть або одруження, хоча останнє інтерпретувалося передусім як політична подія, адже в Середньовіччі укладання шлюбу в князівському середовищі мало династичний характер.

1. Неантропонімічна ідентифікація жінки.

У контекстах зі згадуванням жінки звичайною практикою є відсутність її особового імені. Часто називання особи взагалі відбувається неантропонімічними засобами. Показовим є літописний фрагмент про дітей Рогнеди і Володимира, де особові імена княжичів наведені, а от дочок відсутні: *отъ нея же роди 4 сыны, Изяслава, Мъстислава, Ярослава, Всеволода, а 2 дщери* (ЛЛ, 34, 980); про дітей Данила і Анни літописець пише: *и родишася отъ нея сынове и дщери, первенець бо бѣ у него Ираклѣй, по немъ же Левъ и по немъ Романъ, Мъстиславъ, Шварно, и инии бо млади отъидоша свѣта стѣго* (ИЛ, 160, 1213), особових імен княжон не наведено. Безонімна номінація жінок відбувається в ситуаціях, коли – з погляду сучасника – було б доречно вжити особове ім'я. Так, у фрагменті 12 ст. йдеться про князя Ростислава, який гостював у сім'ї своєї заміжньої дочки і її чоловіка князя Олега, але в цьому контексті жодного разу не знаходимо особового імені жінки: *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою; и дщи ему вда многы дары; вѣзва Ростиславъ к собѣ Олга и дщерь* (ИЛ, 94, 1168).

Серед графіті Софійського собору в Києві зафіксовано напис, що датується 1097 р., де наводяться різні родинні зв'язки поіменованої особи, однак особове ім'я не вжито: *Володимиря... се была многопечальная Андреева сноха, Ольгова сестра и Игорева и Всеволожа* (Высоцкий 1985, с. 25).

Неантропонімічна ідентифікація жінок здійснюється за допомогою термінів спорідненості, титулів та етнонімів.

1.1 Терміни спорідненості.

1.1.1 Термін *дщерь*.

Цей термін вжито переважно у повідомленнях про укладання шлюбу. Історичні джерела зазначають, що коли «йшлося про політичну вигоду, шлюбний вік істотної ролі не відігравав, одружували навіть дітей у віці до десяти років. Але загалом, коли не було політичної необхідності, дотримувалися візантійської практики: шлюбний вік для хлопців – 14–15 років та 12–13 для дівчат, що відповідало і практиці, прийнятій у католицьких землях – 14 років для хлопців та 12 для дівчат» (Войтович 2006, с. 24). Зважаючи на цей факт, зрозуміла висока вживаність наведеного позначення в літописних повідомленнях про одруження, водночас у текстах такого характеру імена наречених не вживають, наприклад:

Изяславъ отда дщерь свою Полотску за Борисовича за Рогволода (ЛЛ, 135, 1144); *и проси у него дщери за своего сыновца за Святослава* (ЛЛ, 150, 1159); *пояша у Бана дщерь за Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *Дюрги поя у Изяслава Давыдовича Черниговъ дщерь его за сына своего Глѣба въ Кіевъ* (ИЛ, 79,

1155); *Изяславъ же оттолѣ посла къ Дюргевичу к Андреевичу, испроси у него дщерь за сыновца своего за Святослава* (ИЛ, 97, 1160); *отъда Ярославъ дщерь свою за Володимера за Глѣбовича, Переяславлю* (ИЛ, 122, 1179); *поя себѣ въ жену дщерь у Мъстислава Володымерича* (ГЛ, 289, 1112); *Мъстиславъ Володымеричъ отда дщерь свою за царевича Греческого* (ГЛ, 292, 1122); *сына ми поими ко дщери* (ИЛ, 194, 1257); *Изяславъ Мъстиславичъ отда дщерь свою за Рогволода Борисовича князя Полоцкого* (ГЛ, 297, 1144).

Навіть у разі, коли в одному контексті йдеться про двох дочок, літописець не згадує їх імен: *Той же зимъ Всеволодъ отда двѣ Всеволодовквнѣ, Володимери внуцѣ, едину за Володимера за Давыдовича, а другу за Ярославича за Дюрдя, обѣ одной недѣлѣ* (ИЛ, 20, 1144); *вда Гюрги дщерь свою за Святославича за Олга, другу за Володимерича за Ярослава въ Галич* (ИЛ, 48, 1150).

З середини 13 ст. у контекстах, пов'язаних з одруженням, термін на позначення жінки взагалі елимінується, пор.: *оженися князь Володимеръ Костянтиновичъ* (ЛЛ, 196, 1232); *великий князь Георги ожени сына своя Володимера и Мстислава* (ЛЛ, 196, 1236); *оженися Борисъ князь Василковичъ у Ярослава у Муромского князя* (ЛЛ, 201, 1248); *оженися Михайло Глѣбовичъ* (ГЛ, 227, 1278); *оженися князь Иоаннъ Дмитріевичъ у Дмитрія Ростовского* (ГЛ, 227, 1292); *оженися въ Ростовъ князь Юрьи Даниловичъ* (ГЛ, 228, 1297); *оженися князь Феодоръ Михаиловичъ у Дмитрія Жидимирича* (ГЛ, 229, 1314); *оженися князь Андрѣй Феодоровичъ* (ГЛ, 230, 1347). При цьому в наведених літописних фрагментах згадуються імена нареченого, його батька, тестя, проте імені нареченої там немає.

1.1.2 Термін *жена*.

Цей апелятив використовується при називанні заміжніх жінок у різних повідомленнях: *Давыдъ ... посади жену свою у Володаря* (ЛЛ, 115, 1097); *бѣ бо повелѣ жену собѣ из Обезъ* (ЛЛ, 146, 1154); *Володимер ... матеръ Ярополчу и жену его ... приведе Киеву* (ЛЛ, 88, 1085); *услышавъ же Всеволодъ полонену жену и съ дѣтьми* (ЛЛ, 169, 1186); *Изяславъ же съ женою своєю вырочиста Святослава въ Половецъ* (ИЛ, 76, 1154); *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою* (ИЛ, 94, 1168); *и поя у попа жену и постави собѣ жену и родися у нее два сына* (ИЛ, 136, 1168).

1.1.3 Терміни *сестра*, *мати*, *мачуха* належать до мало вживаного типу номінації: *Въ си же времена вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира* (ЛЛ, 67, 1043); *Ярополкъ же оставивъ матеръ свою и дружину Лучьскѣ, бѣжа* (ЛЛ, 88, 1085); *и поиде Володимеръ ... и съ матерю* (ИЛ, 106, 1173); *хотяще имъ получить милость отъ Лѣтковича и у матери его* (ИЛ, 182, 1249); *Посла Изяславъ сына своего, второе, противу мачесѣ своей* (ЛЛ, 146, 1154).

1.2 Титул.

Суспільна еліта Київської Русі охоплювала членів правлячої династії та найближче її коло. Належність до княжого роду, підтримувана традицією, тогочасними суспільними нормами та церквою, сприймалася як цінність; носії титулу ставилися до

нього з великою повагою, а представники нижчих соціальних прошарків шанували такий порядок справ. Показовим є фрагмент хроніки, де описано повстання проти галицького князя Володимира, який «*поя у попа жену постави собѣ жену, и родися у нее два сына*» (ИЛ, 136, 1188); піддані так звернулися до нього: «*княже! мы не на тя возсталъ есмы, но не хотимъ кланятися попады*» (ИЛ, 137, 1188).

Апелятив *княгиня* вживається для називання заміжніх жінок, як у сполученні з антропонімами, так і без них, наприклад: *князь Ярославъ утече, а княгиню его яша съ младшимъ сыномъ* (ЛЛ, 156, 1175); *и вѣнчанъ бысть благородный князь Василко, съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *и вниде христоробивый князь Василковъ въ свой Ростовъ съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *того же лѣта Святославъ отпусти князю свою по свѣту* (ЛЛ, 191, 1227); *Андрей князь Святославичъ ... побѣже на невѣдому землю со княгынею своею* (ЛЛ, 202, 1252); *погъхаша Борисъ и Глѣбъ со княгынею въ Ростовъ* (ЛЛ, 203, 1258); *иде Ростиславъ Смольнську и съ княгынею* (НЛ, 12, 1158); *и радъ бѣ князь Давыдъ и княгини* (ИЛ, 3, 1112); *княгини же его много раздѣли богатство* (ИЛ, 4, 1113); *а княгиню послаша въ манастырь* (ИЛ, 88, 1161); *Ростиславъ же послушавъ ихъ идн Бѣлугороду, съ полки своими и съ княгынею* (ИЛ, 101, 1161); *и погна княгиню изъ города* (ИЛ, 101, 1171); *княгиню же его без престани плакаше, предѣстояци у гроба* (ИЛ, 123, 1180); *убиша Юрья князя и княгиню его* (ИЛ, 175, 1235); *княгини же вѣдуцу норовъ его* (ИЛ, 194, 1257); *княгини же уразумевши лествъ его* (ИЛ, 194, 1257); *нача молвити княгини своей и бояромъ* (ИЛ, 214, 1287); *погъха до Любомля со княгынею и со слугами* (ИЛ, 214, 1287); *и рече княгини своей и слугамъ* (ИЛ, 214, 1287); *начать молити княгини своей* (ИЛ, 214, 1287); *княгиню же его со слугами дворьными омывше его* (ИЛ, 220, 1288); *приде княгини его* (ИЛ, 220, 1288); *княгини же его не можаше ся втолити* (ИЛ, 222, 1288).

Привертає до себе увагу фрагмент літопису – заповіт князя Володимира Васильковича (*Князя Володимеря рукописание*), у якому часто згадується його дружина, яка жодного разу не названа на ім'я:

Се язъ, князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, пишу грамоту: даль есмь княгини своей, по своемъ животѣ, город свой Кобринъ, и съ людми и съ данью, како при мнѣ давали, тако и по мнѣ ать дають княгинѣ моей. Аже даль есмь ей село свое Городгѣль, и съ мытомъ, а людѣе како то на мя страдалъ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ... А Садовое и Сомино же даль есмь княгини своей... А княгини моя, по моемъ животѣ, оже восхочетъ въ черницѣ пойти, поидетъ; аже не восхочетъ ити, а како ей любо... (ИЛ, 215–216, 1287).

1.3 Етніонім

Етніонім як спосіб називання використовується в літописах для номінації заміжніх жінок, переважно в X–XI ст., для увиразнення їх походження: у *Ярополка жена Грекини бѣ* (ЛЛ, 32, 976);

Володимеръ же залеже жену братьню Грекиню (ЛЛ, 33, 980); *Володимеръ же, имгя миръ отовсюду, бысть побѣжденъ похотію женскою, и бысть у него женъ шесть: первая Ярогнѣдь ..., вторая же Грекиня третья Чехиня ..., четвертая Чехиня ..., пятая Болгариня ..., шестая Грекиня* (ГЛ, 250, 981); *отъ Всеволода родися сынъ, и нарече имя ему Володимеръ, отъ царицѣ Гръкынѣ* (ЛЛ, 69, 1053); *Ярополкъ ... приведе съ собою Ясы, и жену полони собѣ Ясыню* (ЛЛ, 128, 1116); *поя ... за Мьстислава Ясыню из Володимеря Суждальского* (ИЛ, 125, 1182).

2. Антропонімічна ідентифікація жінки без особового імені.

2.1 Назва за батьком.

2.1.1 Однокомпонентні патроніми.

2.1.1.1 Синтетичні: *едва Мьстиславны товаръ улюдоша* (ЛЛ, 119, 1105); *ведена Мьстиславна в Греки за царь* (ИЛ, 9, 1122); *приведе Бановну за брата своего Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *тогда же Андреевну приведоша за Святослава за Володимерича* (ИЛ, 87, 1160); *умре Андреевна за Олгомъ за Святославичемъ* (ИЛ, 94, 1167); *за Глѣба поя Рюриковну* (ИЛ, 139, 1190); *Святославъ ожени внука своего Давыда Олговича Игоревною* (ИЛ, 139, 1190); *тоє же зимы преставися Борисковна въ Кидекши* (ЛЛ, 175, 1202).

2.1.1.2 Аналітичні: *ведена дщи Володарева за царевичъ* (ЛЛ, 131, 1127); *преставися Всеволожа дщи* (НЛ, 3, 1089); *поя дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 4, 1112); *приведена бысть дщи Всеволожа въ Ляхы* (ИЛ, 17, 1141); *выведе княгыню свою къ собѣ, дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 33, 1215); *и вда за нь свою братаничну Михалкову дчерь* (ИЛ, 121, 1179).

2.1.2 Двокомпонентні патроніми.

В основі жіночого іменування могла бути одна з найпоширеніших дволексемних формул, за якою ідентифікували батька особи: *особове ім'я + патронім* або *особове ім'я + відтопонімічне означення*. Відповідно до цього серед двокомпонентних структур патронімічного типу, до складу яких не входило особове ім'я жінки, виділяються два способи ідентифікації.

2.1.2.1 Формула *патронім + пропатронім*: *ожени Гюрги сына своего Глѣба въ Руси Изяславною Давыдовича* (ЛЛ, 148, 1155); *ожениши Новгородци Мстислава Гюргевича, и пояша за нь Петровну Михалковича* (ЛЛ, 148, 1155); *повелъ Дюрги Мьстиславу, сынови своему, Новгородъ, женитися Петровною Михалковича* (ИЛ, 79, 1155); *князь Всеволодъ ожени сына своего Ярослава, и приведоша за нь Юргевну Кончаковича* (ЛЛ, 193, 1230); *великій князь Юрги ожени сына своего Всеволода Володимерною Рюриковича* (ЛЛ, 180, 1206); *оженися князь Ярославичъ Андрѣй Даниловною Романовича* (ЛЛ, 202, 1252); *поя Дмитровну Новгородъ Завидиця* (НЛ, 5, 1121); *приведоша из Новагорода Мьстиславу жену другую, Дмитровну Завидову внуку* (ИЛ, 5, 1122); *поя Мьстиславлю дчерь собѣ женѣ Володимерю внуку* (ИЛ, 5, 1112); *ведоша Святославлю дчерь Олговича за Ярополка за Изяславича* (ИЛ, 93, 1166).

2.1.2.2 Формула патронім + відтопонімне (відетнонімічне) означення: *Всеволодъ ожени сына своего Святослава Василковною Полотскаго князя* (ЛЛ, 135, 1143); *приведе Всеволодъ за сына своего Святослава Василковну Полоцького князя* (ИЛ, 19, 1143); *поятъ Всеволодъ за сына своего Святослава Василковну Полоцкокого князя* (ГЛ, 297, 1143); *великий князь Всеволодъ ожени сына своего Георгия Всеволожною Киевського князя* (ЛЛ, 135, 1143); *оженися Володимерь, сынъ Всеволожь, в Переяслави Русскомъ, Гльбовною Черниговсько-го князя* (ЛЛ, 185, 1215); *оженю сыновца своего ... и поятъ за нь Михаиловну Черниговскаго князя* (ЛЛ, 191, 1227); *поя собъ жену дщеръ Тугорканию, князя Половецкаго* (ЛЛ, 96, 1094); *приведе Ростиславъ Белуковну князя Половецкого дщеръ* (ИЛ, 92, 1163); *поя Володимерь за Юргя Алепину дщеръ, Осеневу внуку, а Олегъ пая за сына Алепину дщеръ, Гиргеневу внуку* (ЛЛ, 120, 1107).

2.2 Назва за чоловіком.

2.2.1 Однокомпонентні андроніми:

преставися княгини Ярославля (ЛЛ, 67, 1050); *послаша Всеволожю и митрополита Николу къ Володимеру; Всеволожая и митрополитъ придоста къ Володимеру* (ЛЛ, 112, 1097); *преставися Володимеря* (ЛЛ, 120, 1107); *преставися княгини Мьстиславля* (ЛЛ, 128, 1122); *Святополчая преставися мьсяца февраля* (ЛЛ, 129, 1124); *княгини Володимеря преставися мьсяца іюня* (ЛЛ, 130, 1125); *благовѣрная княгини Всеволожая* (ЛЛ, 178, 1206); *княгини же Костянтинова ту и пострижеся, надъ гробомъ мужа своего* (ЛЛ, 188, 1218); *княгыни Юрьева съ дчерью и съ снохами* (ЛЛ, 197, 1237); *Володимеря съ дѣтми* (ЛЛ, 197, 1237); *княгыни Василкова* (ЛЛ, 197, 1237); *княгыню Ярославлю яша* (ЛЛ, 202, 1252); *преставися княгини Костянтинова* (ТЛ, 228, 1299); *и княгыню Юрьеву яша Кончакъ* (ТЛ, 229, 1317); *постави княгыня Святославля церковь святую Богородицу* (НЛ, 50, 1327); *преставися княгини Всеволожая* (ИЛ, 3, 1111); *княгыни Мьстиславля умре* (ИЛ, 9, 1121); *преставися княгыни Святополчая* (ИЛ, 10, 1125); *преставися княгыни Володимеря* (ИЛ, 10, 1127); *преставися княгыни Изяславля* (ИЛ, 66, 1151); *выбъже княгыни Ярославля изъ Галича в Ляхи* (ИЛ, 106, 1173); *посла Святославъ жены ихъ Михалковую и Всеволожю* (ИЛ, 118, 1176); *преставися княгыни Всеволожая* (ИЛ, 121, 1179); *княгыни же Романова вземши дѣтять свои, и бѣжа въ Володимерь* (ИЛ, 156, 1202); *просиша Романовой и дѣтій; княгыни же Романова посла Мировслава ко Лестькови* (ИЛ, 157, 1204); *тогда же пріѣха княгыни великая Романова* (ИЛ, 158, 1208); *и молися Лестьковой и убъди ю* (ИЛ, 182, 1249); *игуменію поставиша Завижю посадика* (ЛЛ, 25, 1199).

2.2.2 Двокомпонентні андроніми:

преставися Гльбовая Рязанская (ИЛ, 121, 1179);

2.3 Назва за батьком і за чоловіком.

2.3.1 Двокомпонентні структури:

Полюжая городьшниця Жирошкина дѣци (НГ, 24, 1197);

2.3.2 Чотирикомпонентні структури:

преставися блаженная княгини Гльбовая Всеславича, дочи Ярополча Изяславича (ИЛ, 82, 1158).

Іменування жінки з наведенням її особового імені в ранньописемних текстах кваліфікуємо як рідкісне відхилення від норми, яке здебільшого зумовлено конкретними чинниками, що впливають з контексту повідомлень:

а) смерть видатної особи: *преставися Катерина, Всеволожа дщи* (ЛЛ, 121, 1108); *преставися Евпракси, дщи Всеволожа* (ЛЛ, 121, 1108); *преставися благовѣрная княгини Марица, дщи Володимеря преставися* (ЛЛ, 137, 1146);

б) одруження з іноземцем високого чину: *ведена бысть дщи Святослава Сбыслава въ Ляхы за Болеслава* (ЛЛ, 118, 1102); *ведена Передьслава дщи Святополча, въ Угры, за королевичъ* (ЛЛ, 119, 1105);

в) дитячий вік: *нарекоша имя во святѣмъ крещеніи Полагья, а княже Сбыслава* (ИЛ, 122, 1179); *нарекоша имя ей Ефросьня, прозваниемъ Изморадъ, еже наречеться дорогій камень* (ИЛ, 152, 1198); *родися Ярославу дщи, и наречена бысть въ святомъ крещеніи Марья* (ЛЛ, 201, 1240); *родися Михаилу князю Тферському дчи, и наречено имя ей Феодора* (ЛЛ, 208, 1300);

г) похилий вік особи: *идяхуть поимати внуки Святославль Гльбовны Овимы за царевича* (ИЛ, 143, 194).

Наше дослідження засвідчує, що в переважній більшості ідентифікація жінки відбувається без наведення особового імені. Про особові імена визначних жінок періоду Київської Русі ми дізнаємося з інших джерел, переважно з іноземних хронік. Причини відсутності особового імені у формулі жіночого іменування науковці дотепер пояснювали переважно залежним станом особи, її низьким соціально-правовим статусом тощо. Юридичну і майнову безправність жінки в минулому зауважують П.П. Чучка [Чучка 1980, с. 162], М.С. Чубач [Чубач 1958, с. 69], А.К. Устинович [Устинович 1975, с.169], А.А. Ильичев [Ильичев 2011, с. 10] та ін.

Думка про пригнічене становище жінки як підстава невживання її особового імені є надто спрощеним поясненням, яке некритично сприйняте в нашій антропоніміці і повторюється час від часу в ономастичних публікаціях.

Чи справді східнослов'янські жінки були в пригніченому стані?

Стереотип про підлегле, безправне становище жінок у сім'ї та суспільстві зберігався тривалий час, однак останніми десятиліттями в українській і російській науці з'явилася ціла низка спеціальних досліджень з правознавства, соціології, історії, присвячених вивченню становища жінок у київську добу [Пушкарева 1989; Кривошия 2001; Анішук 2003; Ярмонова 2004; Полякова 2006; Армен 2010; Кравець 2011; Гай-Нижник 2011; С. Поляруш 2010]. Вказані праці дозволяють глибше поглянути на статус жінки в давнину й переосмислити усталене уявлення про її місце і роль у давнину.

Освіта.

Традиції жіночої освіти у Візантії, з якою Київська Русь підтримувала тісні зв'язки, мали сприятливий вплив на загальний рівень культури і поширення грамотності серед жінок у князівському середовищі. Їх вчили так само, як і княжичів – не лише грамоті, але й риторичі, іноземним мовам, основам філософії і медицини, календарній астрономії [Пушкарева 1989, с. 43]. Вміння читати і писати не обмежувалося соціально і було притаманне усім верствам населення Русі, про що переконливо доводить зміст новгородських берестяних грамот, які демонструють повсюдне поширення грамотності: жінки були і адресатами, і адресантами листів.

Жінки брали участь у державних справах.

Про безпосереднє адміністративне управління через укладання угод, затвердження офіційних документів і прийом дипломатичних посольств свідчать особисті жіночі княжі печатки, що належали Анні Романівні, дружині Володимира Святославича; Гертруді (Олисаві), дружині Изяслава Ярославича; Ірині, дружині Святополка Изяславича; Марії, дружині Всеволода Ярославича; Христині, дружині Мстислава Великого; Марії, дружині Всеволода Ольговича; Софії, дружині Святослава Всеславича; Євфросинії Полоцькій (Предслави Святославни). Ці печатки скріпляли документи найрізноманітнішого характеру – дипломатичні, судові, земельні, і до всіх цих справ княгині мали безпосередній стосунок [Полякова 2006, с. 17].

Княгиня Ольга, відома переважно як жінка, що помстилася за вбивство свого чоловіка, упродовж майже двох десятиліть (945–964 рр.) виконувала обов'язки володарки держави, адже за нормами давньоруського права вдова, якщо вона знову не виходила заміж, здійснювала після смерті свого чоловіка його господарські та соціальні функції. Ольга провела реформу в історії Русі фінансову й адміністративну реформу, що сприяло економічному піднесенню Київської держави і посиленню її ваги в міжнародних справах.

Жінки Київської Русі через династичний шлюб ставали королевами Франції, Німеччини, Угорщини, Польщі, Норвегії, Данії, Візантії. Спеціальне історичне дослідження засвідчує, що тридцять дев'ять руських князів вийшло заміж за іноземців. «З цього видно, що закордонні володарі мали за честь і були раді взяти шлюб з руськими князнями. Найбільшу «кількість» своїх доньок видали заміж за межі Русі князі Київської та Галицької ліній (що є закономірним з їхньої провідної у різні часи ролі у країні)» [Гай-Нижник 2011]. «На своїй новій батьківщині Рюриківни проявили себе як високо освічені на свій час, сильні і гнучкі політики, що мали схильність до вирішення державних питань і нерідко його здійснювали при основоположному правлінні їх найблагородніших чоловіків» [Полякова 2006, с. 21].

Зокрема, доступ до державних справ Анни Ярославни засвідчено власноручним підписом на державних актах, складених під час панування її чоловіка, а пізніше – сина Філіпа I, опікункою якого

вона була до його повноліття. Підпис жінки на документах державної важливості – унікальне явище. Зберігся лист від папи римського Миколи II (1059 р.), у якому він вихваляє королеву Анну: «Поголос про ваші чесноти, прекрасна діво, дійшов до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуете в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальною старанністю і чудовим розумом» [цит. за: Пушкарева 1989, с. 23–24]. Чи не найпомітніший слід у середньовічній історії XI ст. належить німецькій королеві Євпраксії Всеволодівні, що вперше серед дружин верховних правителів виступила зі звинуваченнями проти свого чоловіка, одного з найсильніших монархів Європи Генріха IV, а потім виграла у папському церковному суді, що призвело до його скинення [Пушкарева 1989, с. 30–32; Полякова 2006, с. 18].

Жінки брали участь у рішенні міжособистих конфліктів, що мало значні й незворотні наслідки в житті давньоруського суспільства, наприклад, роль Предслави в процесі приходу до влади її брата Ярослава Мудрого в 1015 р.; внесок Ірини, дружини Ярослава Мудрого, у зміцнення міжнародних зв'язків із північною Європою; важлива позиція авторитетної княгині Всеволожої Анни в 1097 р. при встановленні миру між Володимиром Мономахом і Святополком Изяславичем Київським; саме її і митрополита Миколу кияни просили виступити посередниками між ворогуючими князями, літопис зберіг звернення княгині до пасинка Володимира Мономаха: «Моли ся, княже, тебе и братома твоима, не можете погубити Руськие земли. Еще бо возмете рать межю собою, поганиши имуть радоватися и возмутъ землю нашу, иже беша стяжали отцы ваши и деды ваши трудом великим и храбрством, побарающе по Руськие земли, ины земли пришькываху. А вы хотите погубити землю Руськую» (ЛЛ 1097, 112).

Регентські функції.

Існують численні відомості про овдовілих княгинь руського походження в іноземних державах, які тимчасово виконували монарші обов'язки замість померлих чоловіків до досягнення повноліття їх синами. Регентські функції здійснювали Анастасія Ярославна (Угорщина), Анна Ярославна (Франція), Євфросинья Мстиславна (Угорщина), Олена Ростиславна (Польща), Гремислава Ингварівна (Польща), Переяслава Данилівна (Польща); це відбувалося переважно на тлі жорстокого суперництва за владу, що вимагало від них політичної волі, а в захисті монархічних прав синів було запорукою успіху при збереженні трону. Мудрість і сміливість у прийнятті вдалих рішень ґрунтувалися на якісній освіті, яку здобули руські княгині на своїй батьківщині.

Майнові права жінок і чоловіків були рівними: за «Руською Правдою», приватна власність чоловіка і жінки в сім'ї була роздільною, «адже жінка приносила в сім'ю чоловіка придане. Після смерті чоловіка вдова отримувала частину спадщини й могла очолити сім'ю. Вона ставала опікуном своїх дітей. Мати вільно розпоряджалася тільки своїм майном».

Жінка володіла рухомим і нерухомим майном, яке становив посаг (*материзна*), воно не належало до загальносімейного майна й успадковувалося за жіночою лінією. Від імені жінки складався договір про передачу або продаж землі, оригінал якого і зберігався в неї. На відміну від римського права, що панувало в Західній Європі, жінки Київської Русі – незалежно від їх соціального статусу – мали право самі розпоряджатися своїм майном [Кравець 2011, с. 35; Кривошій 2001, с. 27–49; Пачкунова 2003, с. 132–133; Поляруш 2010, 106].

Релігійні справи.

Княгиня Всеволожая – сестра князя Володимира Мономаха Янка – заснувала Андріївський монастир і першу школу для дівчат у Києві. Існує ще один факт, що свідчить про високий стан жінок Київської Русі: «в церквах служили дияконеси, які наглядали за жіночою частиною пастви, святити кютю, хліб, зерно тощо. Щоправда, коли православ'я стало домінуючим, в церковній літературі почалися виступи проти дияконес, і з часом становище їх і особливо статус змінилися» [Кравець 2011, с. 33].

Отже, жінка мала достойний статус у давньому суспільстві київської держави, а тому немає підстав соціально залежністю пояснювати відсутність в антропоформулі її особового імені. Численні випадки невикористання особового імені жінки при її називанні – це не вияв соціально-майнових обмежень, а глибоко вкорінені в минувшину рефлексії дохристиянських вірувань, які віддзеркалюють світогляд давньої людини і вкладаються в систему створених нею культурних цінностей і заборон. Погоджуємося думкою про те, що «найменування людини було частиною загальнолюдської філософії, обмеженою місцем і часом, і виражене в певних етнокультурних обрядових формах. Відновити тепер усю гаму найдавніших слов'янських уявлень про людину і їх практичних втілень щодо виникнення і функціонування особових імен уже неможливо. Зараз можна з більшою чи меншою ймовірністю намагатися реконструювати окремі уламки колишньої складної антропонімної системи давніх слов'ян» [Железняк 2011, с. 230–231].

Відсутність особового імені при патронімі або андронімі ми пояснюємо антропонімичним табу, що стосувалося жінок і яке було лише одним із проявів цілого комплексу заборон, які впорядковували жіноче життя в давній громаді. Без усвідомлення цього при вивченні давньої антропонімійної системи ми натрапляємо на помилки, спостерігаючи лише верхівку айсберга, а істинні причини ховаються глибоко від наших очей, і тоді незвичні нам особливості іменування ми лише фіксуємо або ж знаходимо для них прості пояснення – з позицій сучасного розуміння.

Табу як заборона вживання певних слів у первісних народів – це мовне явище, яке ґрунтується на позамовних чинниках: релігійних віруваннях, забобонах, упередженнях, традиціях. Табуюванню підлягають позначення смерті, назви хвороб, імена богів і духів, тотемних тварин, що пояснюється наївним ототожненням денотатів і лексичних одиниць

на їх позначення. Іншими словами, в основі табу лежить страх. Відсутність особового імені у назві жінки пояснюється тим, що представники одного племені боялися жінок, причому не всіх, почуття небезпеки викликали в них лише жінки репродуктивного віку («чистими вважалися лише дівчатка та старі» [Агапкина 1996, с. 116]). Отже, ці побоювання були віддзеркаленням страху крові, яка асоціювалася зі смертю.

Дослідження в галузі культурології, антропології й етнолінгвістики [Ігнатенко 2013; Кабакова 2001; Кісь 2008; Агапкина 1996] на базі значного джерельного матеріалу дозволяють відтворити систему давніх заборон, які впорядковували життя слов'янської жінки в минулому. Жінка дітородного віку не могла бути ні повитухою, ні хресною матір'ю, ні дружкою на весіллі [Кабакова 2001, с. 197], тому що вважалася *нечистою*, лише після клімаксу «про жінку кажуть, що вона *відмилася*» [Кабакова 2001, с. 60]. Негативне ставлення до жінки під час регул знаходило втілення в лексичі, засвідченій у різних слов'янських діалектах: *грязна, засорена, погана, нечиста баба, срамотна болюсть* та ін. Жінки в цей період підкреслено уникали, зокрема, не можна було сідати на місце, де сиділа *нечиста* жінка. Накладання на неї багатьох обмежень і заборон знайшли відображення в пам'ятках давньоруської сповідальної літератури [Агапкина 1996, с. 114]. Г.І. Кабакова наводить численні приклади таких заборон, зафіксованих на Поліссі: жінка в ці дні не могла брати участь у святах сімейного циклу, не мала права ходити до церкви, вінчатися, наближуватися до мерця. Заборонялося прати свою білизну разом з іншою, полоскати білизну в проточній воді, купатися в ріці. Віра в те, що жіноча *нечистота* небезпечна для всіх проявів життя, породжувала й інші заборони: жінці не можна було переходити дорогу перед стадом, ходити в ліс, збирати цілющі трави, ягоди й гриби; доторкатися до культурних рослин і фруктових дерев; висаджувати картоплю, цибулю, огірки; засолювати овочі на зиму, – інакше рослини не будуть родити, а продукти зіпсуються. Витоки наведених прикладів табу полягають у подвійності вказаного фізіологічного явища, адже менструальна кров – це, з одного боку, готовність до народження дитини, а з іншого – знак тимчасового безпліддя [Кабакова 2001, с. 196–198]. Комплекс ритуалів і заборон стосувався й породіллі, яка також вважалася нечистою і небезпечною для оточення, цим пояснюється її ізоляція, що тривала до 40 днів [Кабакова 2001, с. 100]. Через деякий час після пологів відбувається омивання породіллі і повитухи, «щоб змити нечистоту пологів» [Кабакова 2001, с. 115]. У церкві біля вітваря хрестять хлопчика, а не дівчинку: «бабська стать» викликає асоціації з нечистотою і гріховністю, і навіть в очах жінок [Кабакова 2001, с. 108].

За даними етнографів, у Непалі дотепер збереглася давня традиція *чхаупаді* – «менструального вигнання» жінок і дівчат із сімейного житла на час менструації та одразу після пологів. Вони вважаються нечистими, і контакт із ними загрожує стихійними лихами, неврожаннями, смертю родичів;

щоб уникнути негараздів, жінки підлягають тимчасовому вигнанню зі свого будинку [Мартынова 2017, с. 144]. Майже повний збіг цих забобон зі слов'янськими традиціями дозволяє стверджувати про спільність міркувань давньої людини, що сягає язичницьких уявлень про навколишній світ.

Не можна не звернути увагу ще на один ритуал, безпосередньо пов'язаний з жіночим життям – весілля. За своєю структурою він відповідає схемі обряду ініціації: підводить межу під минулим і закладає основи майбутнього життя. Етнографи відзначають різкий контраст між цими частинами весільного дійства: перша пройнята сумом, тривогою, невпевненістю, а ось у другій (після шлюбної ночі) панують радість і веселощі. Іншими словами, 1-а частина присвячена символічній смерті дівчини, а 2-а – її відродженню в якості заміжньої жінки.

Висновки. Отже, на матеріалах давніх текстів було продемонстровано специфіку ідентифікації жінки, яка полягала у відсутності наведення її особового імені. Було наведено численні факти, які доводять, що жінка в домонгольській період мала достойний статус у суспільстві, а тому немає підстав пояснювати цю антропічну особливість соціальною чи майновою залежністю. Табу на ім'я жінки пояснюємо не нерівним статусом, а її природними фізіологічними особливостями – незрозумілими для чоловічої частини племені, а через це – уявленнями про те, що жінка якимось чином пов'язана з „нечис-

тим” світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті, і саме тому існувала заборона на жіноче ім'я. А оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то й евфемістична заміна дівочого імені на назву, похідну від батьківського імені (патронім), здається нині цілком ймовірною, вона могла виникати саме в цей період її життя й була пов'язана з ритуалом ініціації – входження в іншу вікову групу. Крім того, певні ритуали, які відзначають дослідники давніх культур, нерозривно пов'язані з табу на кров, адже язичники вірили, що в крові душа людини. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після заміжжя. Складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, мав на меті увести молоду жінку в іншу оселю, в нове середовище, де втрачав дію покровитель роду її батька і де починалося інше родинне коло з іншим патроном, а отже, не лише дівоче ім'я, але й патронімічна назва вважалася чужими і могли викликати гнів цього сімейного покровителя. Ось чому в складний весільний ритуал входила й заміна імені як необхідна й важлива його частина, відтепер жінка діставала нову евфемістичну назву – андронім. Цей прадавній ритуал зберігає свої виразні сліди в сучасній антропонімії у вигляді заміни дівочого прізвища на чоловіче при укладанні шлюбу, хоча пам'ять про корені цієї заміни нашими сучасниками вже втрачена.

Література

1. Агапкина Т.А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации. *Секс и эротика в русской традиционной культуре* / Сост. А.Л. Топорков. Москва: Ладомир, 1996. С. 103–150.
2. Аніщук Н.В. Правове становище жінок за давньоруським законодавством. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 120–124.
3. Армен А. Еволюція статусу жінки в українському соціально-культурному просторі. *Схід*. 2010. № 7 (107). С. 130–135.
4. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛНУ ім. І. Франка. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
5. Высоцкий С.А. Киевские граффити XI–XVII вв. АН УССР, Ин-т археологии. Київ: Наукова думка, 1985. 207 с.
6. Гай-Нижник П.П. Княжни та княгині Руси-України (X–XIV ст.). *Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День»*. 2011. 2 грудня [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html>
7. Ганжина И.М. Женские антропонимические структуры периода формирования антропонимической нормы. *Четвертые Поливановские чтения*. Ч. 1. Смоленск, 1998. С. 55–60.
8. Гапоненко І.О. Специфіка жаночага іменавання. *Роднае слова*. 2019. № 10. С. 27–30.
9. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка. Київ: Київ, 2011. 288 с.
10. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 2-е вид. Київ: Дуліби, 2013. 224 с.
11. Ильичев А.А. Структурные разновидности антропонимов и их варьирование в деловых памятниках Нижегородского края XIV–XVII вв. Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. Нижний Новгород, 2011. 18 с.
12. Кабакова Г.И. Антропология женского тела в славянской традиции. Москва: Ладомир, 2001. 335 с.
13. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
14. Кравець В. Становище української жінки та жіночої освіти в період з XI по XVII століття. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 33–38.
15. Кривоший О.П. Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу (X – перша половина XVII ст.). Запоріжжя: „Поліграф“, 2001. 92 с.
16. Мартынова А. Непал без вранья. Москва: Рипол Классик, 2017. 304 с.
17. Пачкунова Е.А. Возможности реконструкции частной жизни новгородцев XI–XV вв. по берестяным грамотам. Берестяные грамоты: 50 лет открытия и изучения. Москва, 2003. С. 132–133.

18. Полякова С.Г. Княгини древней Руси X – первой половины XIII вв.: социальный статус и роль в государственной политике. Автореферат дис. на соискание ученой степени истор. наук: спец. 07.00.02 – отечественная история. Брянск 2006. 22 с.
19. Поляруш С. Оформлення юридичного статусу жінки за шлюбно-сімейним правом Київської Русі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 13. С. 102–108.
20. Пущкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. Москва: Мысль, 1989. 286 с.
21. Суперанская А.В., Сулова А.В. О русских именах. Москва: Русская словесность, 2010. 304 с.
22. Усціновіч А.К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII ст.) Рэд. М.В. Бірыла. Мінск: Навука і Тэхніка, 1975. 176 с.
23. Чайкина Ю.И. Именования женщин в новгородских берестяных грамотах XI–XIV вв. *Вопросы ономастики*. 2006. № 3. С. 33–37.
24. Чубач М.С. Походження і значення власних імен. *Українська мова і література в школі*. 1958. № 3. С. 66–70.
25. Чучка П.П. Украинские андронимы на славянском фоне. *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: Наука, 1980. С. 157–162.
26. Щетинин Л.М. Имена и названия. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. 214 с.
27. Ярмонова Е.Н. Правовое положение женщин на Руси с IX по XV век. Дисс. на соискание научн. звания канд. юр. наук. Ставрополь, 2004. 195 с.
28. Makarovič G. Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta* (Ljubljana). Ročnik 11. Č. 1 (2001). S. 17–44.

References

1. Agapkina T. A. (1996) Slavyanskije obryady i verovaniya, kasayuschiesya menstruatsii [Slavic rites and beliefs regarding menstruation]. *Seks i erotika v russkoy traditsionnoy kulture* / Sost. A.L. Toporkov. Moskva: Lodomir. S. 103–150 [in Russian].
2. Anishchuk N.V. (2003) Pravove stanovishche zhinok za davnoruskym zakonodavstvom [Legal status of women under ancient Russian law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 21. S. 120–124 [in Ukrainian].
3. Armen A. (2010) Evoliutsiia statusu zhinky v ukrainskomu sotsialno-kulturnomu prostori [Evolution of the status of women in the Ukrainian socio-cultural space]. *Skhid*. № 7 (107). S. 130–135 [in Ukrainian].
4. Voitovych L. (2006) Kniazha doba: portrety elity [Princely era: portraits of the elite] / In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; LNU im. I. Franka. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiyi. 782 s. [in Ukrainian].
5. Vvisotskiy S.A. (1985) Kievskie graffiti XI–XVII vv. [Kiev graffiti of 11th – 17th centuries]. AN USSR, In-t arheologii. Kyiv: Naukova dumka. 207 s. [in Russian].
6. Hai-Nyzhnyk P.P. (2011) Kniazhny ta kniahyni Rusy-Ukrainy (X–XIV st.) [Princesses and Princesses of Rus-Ukraine (10th–14th centuries)]. *Ukraina Incognita: veb-dodatok do vseukrainskoi hazety «Den»*. 2 hrudnia [Elektronnyi resurs] [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html> [in Ukrainian].
7. Ganzhina I.M. (1998) Zhenskije antroponimicheskie strukturyi perioda formirovaniya antroponimicheskoy normy [Female anthroponymic structures during the formation of anthroponymic norms]. *Chetvertyie Polivanovskie chteniya*. Ch.1. Smolensk. S. 55–60 [in Russian].
8. Haponenka I.O. (2019) Spetsyfika zhanochaha imenavannia [The specifics of female naming]. *Rodnae slova*. № 10. S. 27–30 [in Belorussian].
9. Zheliezniak I.M. (2011) Slovianska antroponimika [Slavic anthroponymy]. Kyiv: Kyi. 288 s. [in Ukrainian].
10. Ihnatenko I. (2013) Zhinoche tilo u tradytsiinii kulturi ukraintziv [The female body in the traditional culture of Ukrainians]. 2-e vyd. Kyiv: Duliby. 224 s. [in Ukrainian].
11. Plichev A.A. (2011) Strukturnye raznovidnosti antroponimov i ih varirovaniya v delovyykh pamyatnikakh Nizhegorodskogo kraya XIV–XVII vv. [Structural varieties of anthroponyms and their variation in the business monuments of the Nizhny Novgorod region of the 14–17th centuries]. *Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – russkiy yazyk*. Nizhniy Novgorod. 18 s. [in Russian].
12. Kabakova G.I. (2001) Antropologiya zhenskogo tela v slavyanskoy traditsii [Anthropology of the female body in the Slavic tradition]. Moskva: Lodomir. 335 s. [in Russian].
13. Kis O.R. (2008) Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Woman in traditional Ukrainian culture (second half of 19th – early 20th century)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 272 s. [in Ukrainian].
14. Kravets V. (2011) Stanovishche ukrainskoi zhinky ta zhinochoi osvity v period z XI po XVII stolittia [The situation of Ukrainian women and women's education in the period from the 11th to the 17th century]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 6. S. 33–38 [in Ukrainian].
15. Kryvoshiy O.P. (2001) Materyzna. Zhinka v pravovii kulturi ukrainskoho narodu (X – persha polovyna XVII st.) [Maternal. Woman in the legal culture of the Ukrainian people (10th – first half of the 17th century)]. Zaporizhzhia: Polihraf. 92 s. [in Ukrainian].

16. Martynova A. (2017) Nepal bez vranya [Nepal without lies]. Moskva: Ripol Klassik. 304 s. [in Russian].
17. Pachkunova E.A. (2003) Vozmozhnosti rekonstruktsii chastnoy zhizni novgorodtsev XI–XV vv. po berestyanyim gramotam [Possibilities for the reconstruction of the private life of Novgorodians in the 11th – 15th centuries on birch bark letters]. Berestyanyie gramoty: 50 let otkryitiya i izucheniya. M. S. 132–133 [in Russian].
18. Polyakova S.G. (2006) Knyagini drevney Rusi X – pervoy poloviny XIII vv.: sotsialnyy status i rol v gosudarstvennoy politike [The princesses of ancient Russia in the 10th – first half of the 13th centuries: social status and role in public policy]. Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni istor. nauk: spets. 07.00.02 – otechestvennaya istoriya. Bryansk. 22 s. [in Russian].
19. Poliarush S. (2010) Oformlennia yurydychnoho statusu zhinky za shliubno-simeinym pravom Kyivskoi Rusi [Registration of the legal status of a woman under the marriage and family law of Kievan Rus]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*. Vyp. 13. S. 102–108 [in Ukrainian].
20. Pushkariova N.L. (1989) Zhenschiny Drevney Rusi [Women of Ancient Russia]. Moskva: Myisl. 286 s. [in Russian].
21. Superanskaya A.V., Suslova A.V. (2010) O russkikh imenakh [About Russian names]. Moskva: Russkaya slovesnost. 304 s. [in Russian].
22. Ustinovich A.K. (1975) Antrapanimiia Hrodzenshchyny i Brestchyny (XIV–XVIII st.) [Anthroponymy of Grodno and Brest regions (14th – 18th centuries)]. Red. M.V. Biryła. Minsk: Navuka i Tekhnika. 176 s. [in Belorussian].
23. Chaikina Yu. I. (2006) Imenovaniya zhenshchyn v novhorodskykh berestianykh hramotakh XI–XIV vv. [Naming of women in Novgorod birch bark letters of the 11th– 14th centuries]. *Voprosy onomastiki*. № 3. S. 33–37 [in Russian].
24. Chubach M.S. (1958) Pokhodzhennia i znachennia vlasnykh imen [Origin and meaning of proper names]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 3. S. 66–70 [in Ukrainian].
25. Chuchka P.P. (1980) Ukrainskie andronimy na slavyanskom fone [Ukrainian andronyms on a Slavic background]. *Perspektivnyi razvitiya slavyanskoy onomastiki*. Moskva: Nauka. S. 157–162 [in Russian].
26. Schetinin L.M. (1968) Imena i nazvaniya [Names and titles]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta. 214 s. [in Russian].
27. Yarmonova E.N. (2004) Pravovoe polozhenie zhenshin na Rusi s IX po XV vek [The legal status of women in Russia from the 9th to the 15th century]. Diss. na sosiskanie nauchn. zvaniya kand. jur. nauk. Stavropol. 19 s. [in Russian].
28. Makarovič G. (2001) Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)*. Ročnik 11. Č. 1. S. 17–44 [in Slovenian].

REASONS FOR THE ABSENCE OF A FEMALE NAME IN OLD EAST SLAVIC ANTHROPONYMIC FORMULA

Abstract. Throughout the long history specific gender roles in society have been accompanied by different names for men and women, but in the extensive onomastic literature the object of study is mostly male names. The *objective* of the work is to recreate the ancient system of female names in Eastern Slavs during the pre-Mongol period and to find out the reasons for the specifics of the female anthropoformula. The *key sources* of the study include chronicles while additional references cover graffiti and birchbark manuscripts. Extralingual information in other areas of knowledge related to Humanities is also taken into consideration. The study showed the specifics of the identification of East Slavic women featuring the non-use of their personal name (deviation from this rule only applied to girls and elderly women). Until now, in the literature this phenomenon was explained by the dependent state of the person. The article refutes this thesis and presents numerous facts (education, equal property rights with a man, participation in public affairs, regent functions, etc.), which convince that a woman in Kievan Rus had a decent legal status. The absence of the name is interpreted as a taboo on the female name embedded in the system of other prohibitions related to the pagan worldview regulating a woman's life in primitive society. The taboo is explained by female natural physiological features incomprehensible to the male part of the community which believes a woman of childbearing age is somehow connected to the *underworld*. The distinction is definitely related to blood, and therefore to the fear of death. Since the peculiarity of the female nature is revealed during the puberty of the girl, the euphemistic replacement of the girl's name by the patronymic now seems quite probable. It was associated with the ritual of initiation-entering another age group. The second change of the proper name was caused by the woman's transfer to another family after marriage while the complex wedding ritual still manifested in various forms corresponded by its structure to the rite of initiation as a result of which the woman received another proper name-andronym.

Keywords: female name, absence of name, patronymic, andronym, pre-Mongol period.

© Пахомова С., 2021 р.

Світлана Пахомова – доктор філологічних наук, професор Інституту україністики Пряшівського університету, Пряшів, Словацька Республіка; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>

Svitlana Pakhomova – Doctor of Philology, DrSc., Professor of the Institute of the Ukrainian Studies, Preshov University, Preshov, Slovakia; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>